

A TÉRSZÍNFORMANÉV-KUTATÁS TÖRTÉNETÉNEK RÖVID ÁTTEKINTÉSE

PÉTER SÁNDOR

I.

Azokat a szavakat, amelyek a talaj, a földkéreg kiemelkedéseinek és bemélyedéseinek alakját, részeit jelölik, térszínformaneveknek nevezzük. Ezek a szókincsen belül külön csoportot alkotnak, e csoport az irodalmi nyelvben meglehetősen kicsiny, de a földrajztudományban mesterséges alkotásokkal erősen bővült. A magyar nyelvterület egyes vidékeinek idevágó szókincsé ugyan szintén nem nagy, de valamennyi együttvéve igen jelentős, s nyelvészeti szempontú feldolgozásán túlmenően mind az irodalmi nyelvet, mind a földrajztudomány terminológiáját igen alkalmasan bővítheti.

A térszíni formák nagyrésznél az elnevezése nem mai keletű. Létrejöttükben nagy szerepet játszott az embernek az a törekvése, hogy a könnyebb tájékozódás céljából a táj egyes elemeit külön névvel lássa el. E névadásban a szemléleti alapot mindenkor a térszíni viszonyok nyújtották. A név keletkezését úgy képzelhetjük el, hogy az ember maga előtt látja a földfelszínnek valamely — a többitől megjelenési formájában különböző — részét. Ez a szemlélet annak általános megjelölését váltja ki belőle: **a hegy, a völgy, a lapály**; majd azután ez az általános megjelölésre szolgáló közzó válik tulajdonnévvé: **Hegy, Völgy, Lapály**.

Az természetesen vizosylagos, hogy különböző vidékeken melyik felszínalakulatnak van külön neve. Annyi mindenesetre megállapítható az eddigi kutatások alapján, hogy minél változatosabb a táj domborzata, annál több elnevezésre van szükség¹. Ezért van az, hogy a hegyes-völgyes vidékekkel szemben az egyes alföldi területek helynévkincsének aránylag kis hányadát teszik ki a térszínformanevek. Ebből következik, hogy bizonyos elnevezések csak az ország bizonyos részein járatosak. Így például a **csűr** térszínformanevet — jelentése: 'sziklaoldalban lévő

csúrszerű bemélyedés' — eddig a magyar nyelvterület egyetlen vidékéről sem közölték, s a három vizsgált völgyben is csak Bádok helynévkincsében fordul elő.

Ugyancsak viszonylagos a térszínformanevek jelentése is: az ág közső például Alsó-Szigetközben csak 'folyóvíz kiágazása' (Kázmér Miklós, Alsó-Szigetköz földrajzi nevei. Budapest, 1957.20) értelemben használatos, míg a Borsa-, a Dobokai és a Tőki völgy helynévkincsében leggyakrabban 'völgy ága', 'hegynyúlvány' jelentésben szerepel.

A térszíni formák nevei legjobban a helynevekben tükröződnek vissza, s az ezekben játszott történeti szerepük szerint is különböznek egymástól. Ebből a szempontból 5 csoportba sorolhatók: 1. köznévi jelentésben ma is élő térszínformanevek; 2. olyanok, melyek helynevekben még ma is előfordulnak, de értelmük teljesen elhomályosodott; 3. értett jelentéssel csak helynevekben meglévők; 4. csak történeti helynevekből kimutathatók; 5. csak mai helynevekben szereplők².

Természetesen egyes települések nyelvében lehetnek olyan — számra nézve elenyésző — térszíni formanevek is, amelyekkel az illető területen nem alakultak helynevek³.

Az eddigiekből magától következik, hogy nem elégedhetünk meg a helynevekből kielemezhető térszínformanevek pusztá összegyűjtésével, hanem: 1. Bizonyos területhez, sőt meghatározott települési egységekhez kell rögzíteni a kérdéses közszókat. 2. Meg kell határozni a név élő vagy elavult voltát. 3. Meg kell állapítani a vizsgált terület vagy települési egység nyelvében élő jelentését. Ez utóbbi esetben természetesen az országszerte ismert neveket éppen úgy számba kell venni, mint akár jelentés, akár pedig a szókincs vagy hangalak szempontjából csak arra a helyre jellemző elnevezéseket.

II.

Mint bármely más elnevezésnek, a helynévadásnak is az oka végső fokon gyakorlati szükségességből fakad: az ember tájékozódni akar a tájban, s ezt az ott található feltűnőbb természetes és mesterséges felszínalakulatok általános (köznévi) és különleges (tulajdonnévi) megjelölésével éri el⁴.

A földszín egy-egy — a névadó számára valamilyen oknál fogva jelentősebbé vált — darabjának a többitől való megkülönböztetésére, pontos helyének meghatározására való törekvés az ember régi tevékenységei közé tartozik. Ezzel magyarázható, hogy már legelső nyelvemlékeink tartalmaznak földrajzineveket. Ezek a nevek a tájban lejátszott eseményeknek, történéseknek, változásoknak elsőrendű emlékei, s így nemcsak a nyelvészet, hanem a történeti tudományoknak is becses forrásai.

Nyelvészeink és történetíróink mintegy másfél évszázada fedezték fel a számunkra igen értékes adatokat tartalmazó helyneveket, s azóta figyelmük egyre gyakrabban fordult ez új lehetőségekkel kecsegtető kutatási terület felé⁵. A kezdeti próbálkozások azonban nem sok eredmény-

nyel jártak, a helynévkutatás iránti érdeklődés hosszú ideig inkább csak elméleti fejtegetésekre szorítkozott. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy kisebb gyűjtemények nem láttak napvilágot, de kezdetleges és módszertelen voltak, a történeti adatok gyűjtésének késői megindulása miatt ma már csak a névtudomány története szempontjából érdekesek.

Tudományos értelemben vett, rendszeres és tervszerű magyar helynévkutatásról csak az 1930-as évek elejétől, az erdélyi iskolának nevezett, Szabó T. Attila vezette névkutató mozgalom megindulásától beszélhetünk. Az azóta eltelt három évtized alatt számos olyan gyűjtemény jelent meg, amelyek tudományos igénnyel mutatják be és dolgozzák fel — ellentétben a régi, az egész magyar nyelvterületre kiterjedő munkákkal — egy-egy kisebb vidék teljes helynévanyagát.

A helynevek egyes szókincscsoportjai — a személynevek, domborzati, vízrajzi tényezők megjelölésére szolgáló földrajzi köznevek stb. — szintén régen felkeltették már a helynévkutatók figyelmét.

Főleg a vízrajzi névkincs vizsgálatának vannak jelentős hagyományai a magyar névkutatásban⁶, de mellette nem becsülendők le a térszíninformanév-kutatás eredményei sem.

Már Pesty Frigyes Magyarország helynevei történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben (Budapest, 1888) című gyűjteménye elé írt bevezetőjében hangsúlyozza, hogy „mint minden országban, úgy Magyarországon is a helyneveket főleg két csoportra lehet osztani. Olyanokra, melyek személynevekkel azonosak, vagy ilyenekkel összekapcsoltattak (patronym nevek), és olyanokra, melyek az illető község vagy földrajzi egyéniség természeti minőségét, fekvését stb magyarázzák“ (Bevezetés, VIII.). A helynevek magyarázata során egy-egy térszíninformanév jelentését is igyekszik tisztázni. Például a **Vápa** címszó alatt a következő — mai is helytálló — bő felvilágosítást olvashatjuk: „Ipolyi e nevet a székely lápa szóval hasonlítja össze. Szerinte vápa-hupa = több vápák, gödrök a bércezen, vápa-hupás = gödrös (Mythologia 98. lap). Szatmár megyében is ismerik a szót, de nem ezen alakban, mint Ipolyi véli, hanem mint Lugossy József és Mándy Péter közlik Hepehupa, vagy Hépehupa alakban. Ennek jelentése teljesen megfelel a vápa-hupa szónak, mely székelyesen annyit tesz, hogy hegyes-völgyes, sokdombu, dimbdombos, több domb egymás mellett, úgyszólván egy rakáson. Az akadémiai nagy szótár szerint Vápa két jelentéssel bír. Ugyan is először annyi, mint lép, vagy lápa; azután másodsor gödör, mélyedés, homoru szögöt képező hajlás. A székelyeknél vápa-kotya = hépe-hupa. A térd vápája annyi, mint a térd hajlása“ (i.m. 447).

A talaj domborzati viszonyait, a földfelszín kiemelkedéseinek, bemélyedéseinek alakját és részeit jelölő nevekkkel először részletesen Révész Samu foglalkozott. 1878-ban két cikket⁷ is írt erről a kérdéstről; ezek útötrő jellegüknél fogva jelentősek ugyan, de módszertelen voltak miatt adatai ma már fel nem használhatók. Célkitűzése és cikkei megírásának indító oka nem is annyira nyelvészeti, mint inkább földrajzi. Egy francia földrajzi mű⁸ fordítása rendjén észreveszi, hogy a magyar nyelvben számos olyan szó él, amelyek a különböző hegyalakokra vonatkoznak. „...De gazdagságuk dacára szegények vagyunk... E baj

kettős : 1) A gazdag szókincset nem használjuk fel, nem meritjük ki kellően, hanem rendszeren beérjük néhányval e kifejezések közül. 2) A használatban lévőköt is derűre-borúra értelem nélkül alkalmazzuk, s bármelyik kaptára ruházzuk. Mindkettő áll a népnyelvre úgy, mint az irodalmira“ (Nyr. VII., 309).

Tehát Révész következetlennek érzi a térszínformák neveinek nemcsak a nép-, hanem az irodalmi nyelvben is eltérő jelentésben való használatát, zavarónak tartja az ugyanarra a felszíni formára vonatkozó változatos megnevezéseket, s ezért egyszersmindenkorra ki akarja jelölni az irodalmi nyelv számára a különböző alakú hegyek és völgyek neveit. Közel száz — pontosabban kilencvenhét — térszínformanevet sorol fel, de alig néhányról említi meg, hogy a magyar nyelvterület melyik részéről való. Az elnevezések jelentését is nagyrészt önkényesen határozza meg. Szerinte hiba az, hogy egyik-másik elnevezést különböző vidékeken több jelentésben is használják, éppen ezért „nem kell egyéb, mint rendet hozni a dologba, a meglévő szótöket fölhasználni és kimeríteni és egységet hozva e tárgyba, kijelölni a meglévő szónak egyszer s mindenkorra jelentését“ (Nyr. VII, 312). A hézagok pótlására ő maga is alkot néhány nevet, ezek azonban máig sem honosodtak meg.

Bár Révész kísérlete ma már teljesen elavult, mégis jelentős abból a szempontból, hogy a szókinccs-vizsgálatnak egy teljesen új területére hívta fel a figyelmet.

Időben utána Jankó János foglalkozott a térszíni formák elnevezéseivel. Az ő ilyen irányú vizsgálódása mind módszer, mind pedig a feldolgozott anyag mennyisége és értéke szempontjából messze felülmúlja Révész kezdeményezését.

Jankó néprajzi kutatásai kapcsán foglalkozott ezzel a kérdéssel. Feladatának tartotta, hogy néprajzi monográfiáiban⁹ a tárgyalta községek határneveit is összegyűjtse és magyarázza, hangsúlyozva azt, hogy a „helynevek új elemekkel felfrissítik a földrajzi műszótárt, valamint gazdagítják a magyar nyelv szókinccsét“ (Kalotaszeg magyar népe, 63). Nem elégedett meg éppen ezért a határnevek pusztán összegyűjtésével, hanem kísérletet tett a gyűjtött anyag feldolgozására is. „Már kalotaszegi gyűjtésének közzététele során megkísérelte, hogy a térszíni formák, vízrajzi tényezők, földtani alakulatok, a növényzet és általában az emberi munka okozta változások bizonyosságait lássa a helynevekben“ (Szabó T. Attila, A magyar helynév-kutatás a XIX. században. Kolozsvár, 1944.63). A tőle néprajzi szempontból felkutatott három vidék hiányosan összegyűjtött helynévanyaga csoportjainak vizsgálatakor külön tárgyalja azokat a határneveket, amelyek az illető területre jellemző térszíni formákra, domborzati viszonyokra vonatkoznak. Ennek során sikerül kimutatnia az egyes vidékek helyneveiben előforduló mintegy 50—50 térszínformanevet, és ezeknek jelentését is igyekszik megállapítani. Megfelelő nyelvészeti képzettség és pontos helyismeret hiányában azonban magyarázatai sok esetben nem kielégítőek.

Jankó eljárási módja ebből a szempontból elmarasztalható ugyan, mégsem vonhatjuk meg tőle úttörő jellegét, hisz ő az első, aki egy bizonyos vidékre jellemző térszínformanev-kinccsel behatóan foglalkozott.

Ilyen előzmények után kísérelte meg Hefty Gyula Andor ma is nélkülözhetetlen dolgozatában¹⁰ az egész magyar nyelvterület térszínformánév-kincsének összegyűjtését. Különböző tájszó- és helynévgyűjteményekből sikerült felkutatnia több mint 270 térszínformanevet, de művében hasztalan keressük a helynevek domborzati viszonyokat jelölő elemeinek behatóbb, tüzetesebb magyarázatát, értelmezését. A népnyelvi gyűjtés akkori kezdetleges állapota, valamint a megelőző részletkutatások szinte teljes hiánya miatt Hefty a térszíni formanevek vizsgálatának legfontosabb kérdéseit sem tisztázhatta.

Hiányosságai ellenére azonban számos, ma is helytálló megállapítást tett. Így felismerte, hogy vannak térszínformanevek, „amelyek helynevekben még ma is előfordulnak, de értelmük teljesen elhomályosodott, s ezért részben alakjuk is változott. Másokat ma már csak helynevekben mutathatni ki, de értelmük még világos, noha használatban már nincsenek (az irodalmi nyelv ezek közül néhányat felelevenített). Vannak aztán olyanok, amelyeket mind a mai, mind régi helynevekből kimutathatni és ma is használatban vannak, olyanok, amelyek csak mai helynevekben vannak meg, s végül olyanok, amelyek mint legifjabb, részben talán alkalmi alkotások, helynevekben egyáltalán nem fordulnak elő“ (Nyr. XL., 155). A rendelkezésre álló kezdetleges és módszertelen, kis számú helynévgyűjteménynek alapján meg sem kísérelhette az elnevezéseknek a fenti szempontból való vizsgálatát, s nem körvonalazhatta az egyes nevek elterjedési körét sem. Bár tisztában volt azza, hogy „a nevek jelentése vidékenként árnyalatokban különböző“ (i.m. 155), mégis helyismeret és a helynevek magyarázatának hiánya miatt a legtöbb névnek csak a legáltalánosabb jelentését tudta megállapítani. Ha egy-egy esetben sikerült is több jelentésárnyalatot kimutatnia, nem tudja azokat vidékenként elkülöníteni, s így a közölt helynévi példákról nem tudjuk, hogy a bennük előforduló térszíni formánév melyik jelentésváltozatot őrizte meg.

Hefty érdemei közé tartozik, hogy igyekezett fényt deríteni az egyes szavak eredetére is. Műve kétségtelenül merész vállalkozás volt az ilyen irányú kutatások akkori primitív állapota miatt. Bár célkitűzését nem tudhatta maradéktalanul valóra váltani, s az újabb kutatások során egyre inkább előtűnnek a hiányai, mégis munkája e téren ma is egyetlen és nélkülözhetetlen.

A népnyelvben használatos és a helynevekben szereplő térszínformanevek, s e nevek vidékenként való jelentésbeli változatai szótárának összeállítása ma már elképzelhetetlen anélkül, hogy előbb helyi ismeretekkel rendelkező kutatók az egyes összefüggőbb területekre kiterjedő részletkutatásokat el ne végezzék. Csak miután az egész magyar nyelvterületről rendelkezni fogunk magyarázatos helynévgyűjteményekkel vagy az illető vidékre jellemző térszíni formák elnevezéseit taglaló tanulmányokkal¹¹, akkor állítható össze a magyar nyelvben használt térszíni formanevek teljes jegyzéke, és vonhatunk le következtetéseket elterjedési-, valamint használati körükre vonatkozólag.

E földrajzinév-típus mindmáig legtüzetesebb, módszertani szempontból is leginkább hasznosítható rendszerezése Árvay József nevéhez

fűződik. Már első ilyen jellegű dolgozatában¹² hangsúlyozta a térszínformanevek kisebb települési egységekként való feldolgozásának fontosságát egy későbbi összefoglaló mű elkészítése szempontjából, s ezzel, valamint a módszeresség tekintetében még jelentősebb A térszíni formák nevei Kalotaszegen (Kolozsvár, 1943) című tanulmányával kíván hozzájárulni a rendszeres kutatómunka megkezdéséhez és kiteljesítéséhez.

Míg az előző kutatók külső cél, az irodalmi nyelv és a földrajzi terminológia bővítése érdekében készítik el munkájukat, addig Árvayt elsősorban nyelvészeti cél vezérli: e névtípus vizsgálatát alárendeli a helynévkutatásnak, s a népnyelvi kutatás egyik területének tekinti.

Alapos adatgyűjtéssel Hétfalu hét és Kalotaszeg negyvenegy községe történeti és jelenkori helynévkincsének gondos feldolgozásával 54, illetőleg 88 térszínformanevet sikerült kimutatnia. Mindkét dolgozatában — betűrend szerint sorolva fel őket — közli a nevek pontos értelmét, s ahol arra lehetőség kínálkozott, a nagyszámú példaanyagot a jelentésváltozatok szerint is csoportosította.

Érdeme az is, hogy foglalkozik az egyes nevek származtatásával. Ahol pedig szükséges, ott a helynévpéldák felsorolása után rövid magyarázatot fűz a név jelentéséhez vagy származásához. A térszíni formák nevei Kalotaszegen című dolgozata végén pedig összegezésképpen a térszínformaneveket megvizsgálja a helynevekben való történeti szerepük szempontjából is.

Munkáját — az elődökhöz viszonyítva — nagyban megkönnyítette nyelvészeti képzettsége, a megfelelő, pontos helyismeret¹³, valamint az, hogy rendszeres, Kalotaszeg történeti és jelenkori helynévkincsét felölelő magyarázatos helynévgyűjtemény állott rendelkezésére¹⁴.

A módszer fejlesztése szempontjából igen értékesek Benkő Loránd, Lőrincze Lajos és Kázmér Miklós munkáinak idevágó részletei.

Az elméleti megalapozás Lőrincze Lajos nevéhez fűződik, aki két tanulmányban is — Földrajzneveink élete (Budapest, 1947) és Földrajzinev-gyűjtésünk múltja, jelen állása és feladatai (Budapest, 1949) — tudatosan vallja a nevek önelvű, saját szempontú, névélettani vizsgálatának szükségességét, és bizonyítja egy olyan irányú névkutatás létjogosultságát, „amelynek középpontjában maga a név áll, s a vizsgálat — függetlenül az eredmény egyéb területen való használhatóságától — arra irányul, miért és hogyan keletkeznek a földrajzinevek, milyen körülmények között változnak meg, mik a változásnak az okai, formái, törvényszerűségei“ (Földrajzinev-gyűjtésünk... 4). Nos, mivel a földrajzinev-anyag legrégebbi rétegének keletkezésében a különböző térszíni formákat jelentő közszók is jelentős szerepet játszottak, ezeknek a vizsgálatára a történeti és jelenkori helynévkutatás központi problémái közé tartozik.

Az újabb helynévgyűjteményekben már — az előző, részletkutatók eredményeit értékesítve — a neveket keletkezésük, létrejöttük szerint próbálják csoportosítani és magyarázni, s így e munkák összeállítói külön fejezetben tárgyalják a helynévanyag jelentős részét alkotó térszínformaneveket is.

Ezeket a szempontokat tartva szem előtt állította össze Benkő Loránd A Nyárádmente földrajzi nevei (Budapest, 1947) című gyűjteményét, amelyben a határnevekről szóló részben a térszínformaneveket jelentéstani alapon különíti el a más jellegű elnevezésektől. Csoportosítása nem elég következetes, hisz semmi sem magyarázza e névtípusnak a természeti nevektől való merev különválasztását. Művének — természetesen objektív — hiányossága az is, hogy csak szinkron anyagot dolgoz fel. Tárgyalási módja újszerűsége miatt igen figyelemreméltó: megpróbálkozik a Nyárádmentén előforduló 72 térszínformanév közti jelentés- és funkcióbeli különbség alapján bizonyos csoportokat¹⁵ felállítani. Ez a csoportosítás egy-egy név esetében merevnek tűnhetik, vagy jogosultnak érezhetnők más kategóriák felvételét is, de az ilyen természetű szakmunkák kis száma miatt még nem eléggé kristályosodott ki az ilyen szerű térszínformanév-vizsgálat módszere, s így a Benkő felosztásán való esetleges változtatások nem jelenthetik a kérdés végleges megoldását.

Utána Kázmér Miklós foglalkozott a térszínformanevekkel Alsó-Szigetköz földrajzi nevei (Budapest, 1957) című, nagy alaposággal összeállított gyűjteményében. E névtípus határait a korábbi gyakorlattól eltérően lényegesen szűkebben vonja meg. Eljárása mindenesetre vitatható. Bár az anyag természete megengedi, még sem indokolt a **hát, orr, oldal, torok** stb. szavaknak a megkülönböztető elemek közé való utalása, s merev elválasztása a Térszínforma-nevek cím alatt felsorolt nagyon kevés, alig 11 elnevezéstől.

Viszont nagy érdeme az, hogy a térszínformanevek vizsgálatában először mutatja ki százalékban e névtípusnak egy bizonyos vidék jelenkori helynévkincsén belüli megterhelését.

Mindezek a tárgyalási módok egyelőre csak kísérleteknek tekinthetők. A kérdés megnyugtató megoldása csakis akkor végezhető el, ha előbb részletesen feldolgozzák minél több területegység térszínformanév-kincsét, hogy aztán az így nyert biztos eredmények összesítésével tanulságos áttekintést kapjunk a magyar nyelvterület egészének térszínformanév-anyagáról.

E munkához kívánok hozzájárulni azzal, hogy bemutatom a Kisszamos balpartjának a Kolozsvár és Szamosújvár közötti szakaszán elterülő három kis patak völgy, a Borsa-, a Dobokai- és a Tőki völgy 40 községének történeti és jelenkori helynévkincsében előforduló térszínformaneveket. Azt vizsgálom tehát röviden meg, hogy a magyar térszínformanév-kincsnek milyen elemei és milyen jelentésben éltek, illetőleg élnek ezen a vidéken.

III.

A vizsgált terület társzínformanevei a helynevekben való történeti szerepük szempontjából öt csoportba oszthatók: 1. köznévi jelentésben ma is élő térszínformanevek: **alj, árok, barázda, bolován, cigla, csúcs, csűr, domb, dosz, dülő, észak, far, farok, fáca, fenék, fej, garc, gödör, hágó, hát, hegy koszorú, kő, lapály, lapos, láb, lyuk, mart, meredek, nyak, oldal, omlás, pad, pojána, sánc, szakadás, szeg, szeglet, szoros, tető,**

tér, torok, vápa, verem, verőfény, vég, völgy ; 2. olyanok, amelyek ma már csak helynevekben fordulnak elő, értelmük világos még, de közhasználatban nincsenek : aszó, ag, áj, bérc, csatorna, csúp, elő, erős, halom, hegyes, mál, nyereg, orr, púp, ropó, szurdok, tekenős ; 3. kihalt jelentéssel ma is meglévő helynevekből kimutathatók : dobogó, járó, lapát ; 4. csak történeti helynevekben előfordulók : eresztő, él, fel, görbe, hajlás, hideg, homlok, honcsok, kurmatura, melegoldal, mellék, orom, part, picsor, sarok, szél, szikla, szugoly, tekintő, verő ; 5. csak mai helynevekben szereplők : haladó, meg, ormó, süllyedés, száj, tornác.

E három kis patak völgy gazdag térszínformanév-kincsében szereplő 93 köznévközül tehát 47 tekinthető mai is élőnek (1. csoport) : 17 térszínformanév, bár jelentése értett, csak helynevekben szerepel ; (2. csoport) : 23 elem nemcsak térszínformanévi jelentésében halt ki, hanem a velük alakult helynevek is kiveszőben vannak, vagy már teljesen ki is veszték ; (3. és 4. csoport) ; végül hat olyan térszínformanév is van, amelyekkel csak újabban alakultak helynevek (5. csoport). Tehát a Borsa-, Dobokai- és a Tőki völgy térszínformanév-kincsében súlyos elszegényedés tünete állapítható meg. Ennek ellenére e névtípus megterhelése a névanyagban még mindig jelentős : a vizsgált terület ma élő 2914 magyar helynévközül 1082 (37,13 százalék) térszínformanévvel alakult. A dolgozat végén közölt statisztikában a térszínformanevek névtípuson belüli megterhelésének egyenkénti vizsgálatát is elvégeztem, úgy, hogy kimutattam az egy-egy névvel alakult összes — történeti + jelenkori —, és ezen belül az élő helynevek számát ; ez abszolút számok alapján a térszínformanevek százalékos megterhelését is kiszámítottam.

Ha a néptípus elemeit eredetük szempontjából vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy a legnagyobb csoportot az eredeti szókincshez tartozó — finnugor, ugor és belső szóteremtéssel keletkezett — szavak alkotják (40—43,01 százalék).

Népes csoportot képeznek az ismeretlen és bizonytalan eredetű elemek is (33—35,48 százalék). Itt jegyzem meg, hogy a szigorú kritikával dolgozó SzófSz. ítéletei alapján a nem bizonyos finnugor etimológiájú szavakat is ebbe a csoportba iktattam be.

A románból átkerült kölcsönszavak viszonylag nagy aránya (7—7,52 százalék) a közvetlen népi érintkezéssel, nyelvi kölcsönhatással magyarázható.

E vidék társzínformanév-kincsében találkozunk még szlávcsági (7—7,52 százalék), török (4—4,3 százalék) és német (2—2,15 százalék) elemekkel is.

STATISZTIKA

A Borsa-, a Dobokai- és a Tóki völgy helynévkincsében szereplő
térszíinformanevek megterhelése és eredete

Térszíni formanév	A vele alakult helynevek száma		Megterhelésének %-os kimutatása a vizsgált névtípuson belül		Eredete
	Összesen (történeti + jelenkori)	Élő nevek	Történeti + jelenkori nevek alapján	Élő nevek alapján	
1	2	3	4	5	6
alj	84	28	5,24	3,21	finnugor
aszó	1	1	0,06	0,11	ugor
ág	3	2	0,18	0,22	finnugor
áj	39	16	2,43	1,83	finnugor
árok	217	128	13,53	14,71	török
barázda	9	4	0,56	0,45	szláv
bérc	38	6	2,37	0,69	ismeretlen
bolován	1	1	0,06	0,11	román
cigla	14	13	0,87	1,49	román
csatorna	4	4	0,24	0,45	szláv
csúcs	3	2	0,18	0,22	bizonytalan
csúp	8	2	0,49	0,22	bizonytalan
csűr	4	3	0,24	0,34	német
dobogó	3	3	0,18	0,34	belső szóterem- téssel
domb	95	60	5,92	6,89	bizonytalan
dosz	9	3	0,56	0,91	román
dűlő	12	1	0,74	0,11	török
elő	6	1	0,37	0,11	finnugor
eresztő	2	—	0,12	—	finnugor
erős	7	1	0,43	0,11	török
él	2	—	0,12	—	ugor
észak	52	31	3,24	3,78	finnugor
far	5	2	0,31	0,22	finnugor
farok	5	2	0,31	0,22	finnugor
fáca	4	4	0,24	0,45	román
fel	2	—	0,12	—	finnugor
fenék	44	41	2,74	4,71	ismeretlen
fő	16	2	0,99	0,22	finnugor
garc	10	5	0,62	0,57	bizonytalan
gödör	72	61	4,49	7,01	finnugor
görbe	1	—	0,06	—	szláv
hajlás	1	—	0,06	—	bizonytalan
*haladó	1	1	0,06	0,11	finnugor

1	2	3	4	5	6
halom	16	1	4,49	0,11	szláv
hágó	14	7	0,86	0,80	ugor
hát	10	3	0,62	0,34	finnugor
hegy	73	63	4,55	7,24	finnugor
hegyes	9	6	0,56	0,69	finnugor
hideg	1	—	0,06	—	ismeretlen
homlok	3	—	0,18	—	finnugor
honcsok	1	—	0,06	—	ugor
járó	9	4	0,56	0,45	ismeretlen
koszorú	2	1	0,12	0,11	ismeretlen
kő	26	15	1,49	1,73	finnugor
kurmatura	2	—	0,12	—	román
lapály	5	2	0,31	0,22	finnugor
lapát	1	1	0,06	0,11	szláv
lapos	7	6	0,43	0,69	finnugor
láb	3	2	0,18	0,22	bizonytalan
lyuk	8	5	0,49	0,57	finnugor
mart	3	1	0,18	0,11	finnugor
mál	3	2	0,18	0,22	finnugor
*meg	1	1	0,06	0,11	finnugor
melegoldal	1	—	0,06	—	ugor + bizonytalan
mellék	2	—	0,12	—	finnugor
meredek	4	3	0,24	0,34	ismeretlen
nyak	4	2	0,24	0,22	ismeretlen
nyerges	7	4	0,43	0,45	ugor
oldal	136	62	8,48	7,13	bizonytalan
omlás	4	2	0,24	0,22	bizonytalan
*ormó	2	2	0,12	0,22	ugor
orom	2	—	0,12	—	ugor
orr	4	1	0,24	0,11	finnugor
pad	5	2	0,31	0,22	szláv
part	3	—	0,18	—	ismeretlen
picsor	1	—	0,06	—	román
pojána	46	44	2,87	5,05	román
púp	1	1	0,06	0,11	ismeretlen
ropó	6	4	0,37	0,45	belső szóterem- téssel
sarok	1	—	0,06	—	ismeretlen
sánc	8	5	0,49	0,57	német
*süllyedés	1	1	0,06	0,11	finnugor
szakadás	4	2	0,24	0,22	finnugor
*száj	7	7	0,43	0,80	finnugor
szeg	6	1	0,37	0,11	ismeretlen
szeglet	10	2	0,62	0,22	ismeretlen
szél	7	—	0,43	—	ugor

1	2	3	4	5	6
szikla	2	—	0,12	—	szláv
szoros	9	7	0,56	0,80	bizonytalan
szugoly	2	—	0,12	—	ugor
szurdok	18	12	1,11	1,37	bizonytalan
tekenős	5	1	0,31	0,11	török
tekintő	1	—	0,06	—	ismeretlen
tető	79	39	4,92	4,48	ismeretlen
tér	31	10	1,93	1,14	bizonytalan
*tornác	2	2	0,12	0,22	ismeretlen
torok	49	24	3,05	2,77	ugor
vápa	5	1	0,31	0,11	bizonytalan
verem	12	3	0,75	0,34	bizonytalan
verő	1	—	0,06	—	bizonytalan
verőfény	67	39	4,17	4,48	bizonytalan
vég	63	31	3,93	3,78	bizonytalan
völgy	14	3	0,86	0,34	bizonytalan
Összesen	1.603	870			

A * jellel megjegyzett térszínformanevek csak mai helynevekből mutathatók ki.

JEGYZETEK

1. ÁRVAY JÓZSEF Kalotaszegről 88 térszínformanevet sorolt fel (A térszíni formák nevei Kalotaszegen. Kolozsvár, 1943); ezzel szemben a földrajzi szempontból teljesen sík területű Szigetköz helynévanyagában a térszínformanevek száma mindössze 11, s az élő nyelvben való megterhelésük is csekély: 8,95 százalék (KÁZMÉR MIKLÓS, Alsó-Szigetköz földrajzi nevei. Budapest, 1957).
2. E felosztásra vonatkozólag vö. HEFTY GYULA ANDOR, A térszíni formák nevei a magyar népnyelvben: Nyr. XL, 155 és kny. NyF. 66. sz.; ÁRVAY JÓZSEF, A térszíni formák nevei Kalotaszegen. Kolozsvár, 1943. 3; SZABÓ T. ATTILA, A kalotaszegi helynévanyag vízrajzi szókincse: Az Erdélyi Tudományos Intézet 1940—1941 évi Évkönyve és kny. Kolozsvár, 1842. 5).
3. A Borsa-, a Dobokai- és a Tóki völgyben ismerik például a szakadék térszínformanevet, de helynév nem alakult vele.
4. Vö. LÖRINCZE LAJOS, Földrajzineveink élete. Budapest, 1947).
5. A magyar helynévkutatás történetére nézve l. SZABÓ T. ATTILA, A helynévgyűjtés jelentősége és módszere: MNy. XXX, 160 kk. és kny. Budapest, 1934; — A magyar helynévkutatás a XIX. században. Kolozsvár, 1944.
6. Erre vonatkozólag l. SZABÓ T. ATTILA, A kalotaszegi helynévanyag vízrajzi szókincse című dolgozatot.
7. A hegynevekről: Nyr. VII, 308—12; A völgyek neveiről: Nyr. VII, 365—8.
8. RECLUS ÉLISÉE, Nouvelle Géographie universelle. Le Terre et les hommes. Paris, 1876—1879.
9. Kalotaszeg magyar népe. Budapest, 1892. — Torda, Aranyosszék, Toroczkó magyar (székely) népe. Budapest, 1893. — A Balaton-melléki lakosság néprajza: A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei. III. kötet. Budapest, 1902.
10. A térszíni formák nevei a magyar népnyelvben: Nyr. XL, 155—169, 206—216, 259—265, 300—308, 364—370, 458—462 és kny. NyF. 66. sz.

11. Nyenszerű kísérletként említhetjük meg a következő dolgozatokat: **GYÖRFFY ISTVÁN, Kúnhalmok és telephelyek a karczagi határban**: MNy. XVIII, 66—8 és **Föld és Ember I**, 55 kk. — **NYÍRI ANTAL, A térszíni formák elnevezései a szentesi halászatban**: MNy. XXXVIII, 41—6. E tanulmányokból azonban egyáltalán nem tűnik ki a felsorolt — számra nagyon csekély — térszínformanevek használati köre, nem alkothatunk képet magunknak arról, hogy a nevek milyen történeti és jelenkori helynevekben fordulnak elő.
12. **A térszíni formák nevei a barcasági Hétfalu helyneveiben**: MNy. III, 39—56.
13. **ÁRVAY JÓZSEF** brassói, és így a város mellett elterülő Hétfalu helyrajzát alkalma volt jól megismerni.
14. **SZABÓ T. ATTILA, Kalotaszeg helynevei. I. Adatok**. Kolozsvár, 1942.
15. Három csoportot különböztet meg: 1. felszínnevek; 2. helyzetviszonyító nevek és 3. testrésznevek.
16. E községekre nézve 1. **SZABÓ T. ATTILA—GERGELY BÉLA, A kolozsmegyei Borsavölgy helynevei**. Kolozsvár, 1945. — **A szolnokdobokai Tóki völgy helynevei**. Kolozsvár, 1945. — **A Dobokai völgy helynevei**. Kolozsvár, 1946.